

УДК 261.5:34:231.5:248

СУЧАСНЕ ПОТРАКТУВАННЯ ПІДХОДІВ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО ДО ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ДИТИНИ В АСПЕКТІ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ

Л.В.Тимошенко, О.Наконечний

Анотація. У статті розглянуто принципи, методи та засоби сучасного екологічного виховання, поєднуваного з формуванням морально-етичних цінностей, що було започатковане Василем Сухомлинським.

Ключові слова: морально-етичні цінності, В.О.Сухомлинський, екологія, екологічне виховання.

Аннотация. В статье рассмотрены принципы, методы и средства современного экологического воспитания, соединяемого с формированием морально-этических ценностей, основанного Василием Сухомлинским.

Ключевые слова: морально-этические ценности, В.А.Сухомлинский, экология, экологическое воспитание.

Annotation. Principles, methods and facilities of modern ecological education, connected with forming of values, founded Vasily Sukhomlinsky, are considered in the article.

Keywords: moral and ethical values, V.O.Sukhomlinsky, ecology, environmental education.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку українського суспільства в умовах екологічної кризи і постійної загрози техногенних катастроф вимагає переосмислення підходів до виховання у дітей та молоді екологічної свідомості, відповідального ставлення до природи, до власної поведінки і діяльності у довкіллі. Проблема екологічного виховання виявляється невіддільною від проблеми формування морально-етичних цінностей, складовими яких є турбота про довколишній світ, зіставлення власних прагнень і потреб з потребами тих, хто тебе оточує – людей, тварин, рослин, птахів – усього живого і прекрасного в своїй природній сутності.

Для більш глибокого та якісного реформування сучасного навчально-виховного процесу, опанування нових виховних методик та педагогічних інновацій у сфері екологічного виховання, слід детально проаналізувати педагогічні підходи, що уже стали традиційними, а подекуди і призабутими. Яскравий приклад – спадщина Василя Сухомлинського, здавалося б, вивчена аж надто детально. Втім, з розвитком науки у цьому спадкові – як і у всьому геніальному та позачасовому – відкриваються нові контексти і смисли, які варто аналізувати. У цьому виявляється актуальність нашої розвідки, продиктованої потребою пошуку тих виховних констант, які задають напрям розвитку свідомості дитини, її ціннісно-сміслової сфери.

Аналіз останніх досліджень. Вивчення творчості В.Сухомлинського, його поглядів на проблеми різних напрямів виховання здійснюють багато науковців: М.Антонець, М.Богуславський, Т.Будняк, Н.Гончаренко, І.Зязюн, В.Кузь, І.Кучинська, Г.Калмиков, Є.Печерська, Є.Родчанін, В.Сеніна, С.Соловейчик, О.Сухомлинська, Г.Сухорукова, Т.Шашло та ін.

Спадщина видатного освітянина стала предметом аналізу в значній кількості кандидатських та докторських дисертацій: Г.Бондаренко, М.Дубінка, О.Дуда, В.Кіндрат, Т.Кочубей, Л.Мамчур, І.Наливайко, О.Петренко, О.Сараєва, А.Семез, Н.Тарапака, Г.Ткаченко та багатьох інших. Науковцями було започатковано розгляд ідей екологічного виховання сучасних школярів крізь призму морально-етичних категорій, що одним з перших запропонував В.Сухомлинський. Продовжуючи традицію, ми прагнемо показати залежність ефективності екологічного виховання від якісного наповнення морально-етичної сфери дитини.

Метою нашої статті є аналіз та переосмислення ідей В.Сухомлинського щодо поєднання виховання любові до природи з формуванням морально-етичних цінностей особистості.

Український педагог у складних соціально-економічних умовах розвитку суспільства намагався будь-що підносити у своїх вихованців морально-духовні цінності. У книзі «Як виховати справжню людину» він надавав великого значення формуванню у молоді свідомих поглядів на гідне й негідне. Він

писав: «Я вважаю дуже важливим виховним завданням виробити в кожній людині своєрідний світогляд, в якому виявлявся б погляд на гідне і негідне. Оскільки людська гідність є уміння тримати себе в руках, з малих літ у свідомості маленького громадянина треба утверджувати переконання про мерзотність негідного. Це переконання – найдорожчий моральний імунітет, що не дає людині принижуватися, втрачати благородство, совість, честь, моральну мужність. Ми утверджуємо в свідомості дітей думку про мерзотність, неприпустимість ряду вчинків. Тільки на основі думки, переконання міцніє почуття презирства до негідного. Злиття думки й почуття утверджує цінну моральну рису особистості – бридливість до негідного в своїй власній поведінці, активне прагнення до гідних вчинків» [1].

Педагог у роботі з вихованцями має на кожному кроці пробуджувати в них совість – внутрішнього суддю, контролера. Формування почуття совісті в роботі зі старшими підлітками і юнацтвом, які набувають соціального досвіду і здатності до об'єктивної самооцінки, є однією з найголовніших ділянок уваги вихователів.

Совість перебуває на одному рівні з почуттям «сумління», яке означає почуття і свідомість моральної відповідальності за свою поведінку перед собою і суспільством. У цьому ж ряду стоїть прийом звернення до почуття честі. Честь – це категорія етики, що характеризує особистість з позиції готовності відстояти, підтримати достоїнство, репутацію, свою особисту чи соціальної групи, до якої вона належить. Поняття честі тісно пов'язане з поняттям «гідності» – поняттям моральної свідомості, в якому виражається уявлення про самоцінність людської особистості, її моральну рівність з усіма іншими. Ця категорія етики відображає моральне ставлення індивіда до самого себе, довколишнього середовища та суспільства. Як форма вияву суспільної та моральної свободи поняття «гідність» включає право людини на повагу, визнання її прав і одночасно передбачає усвідомлення нею свого обов'язку і відповідальності перед суспільством [5].

Справжнє виховання має ґрунтуватися на совісті. У системі формування особистості є поняття «виховання» і «вишкіл». Останній спрямований на вивіщення суб'єктивних людських претензій на істину, а не на саму істину як вищий критерій моральності. Вишкіл приглушує в індивіді совість. А лише совість є внутрішнім контролером власної діяльності людини, мірилом відповідальності за свої вчинки [2]. Совість – продукт суспільного виховання, що формується разом з моральними почуттями (обов'язку, честі, добра, справедливості) та людськими соціальними прив'язаностями (сімейними, патріотичними, дружбою, любов'ю). У структурі світогляду совість – вищий морально-психологічний регулятор поведінки і дій особистості, що особливо важливо для формування цілісного світогляду в підростаючого покоління.

Усвідомлені дитиною категорії етики та моральні почуття (честь, совість, обов'язок, гідність та ін.) при досягненні нею юнацького віку дозволяють виховати справжнього громадянина, який розуміє не лише місце людини в суспільстві, але й свідомо ставиться до чинників довколишнього середовища, що визначають форми існування цього суспільства, чільне місце серед яких займає жива природа. В такій людині природа виступає не засобом для досягнення певних цілей, а суб'єктом діяльності. Маємо на увазі природоцентричний світогляд, в ракурсі якого індивід хоча і встановлює свої правила над довкіллям, але має перед ним обов'язки, що дозволяє здійснювати ефективне й ресурсозберігаюче природокористування.

У творах видатного педагога природа визначається як провідний фактор виховання. Він писав, що «...багаторічний досвід навчально-виховної роботи переконує, що природа – не тільки об'єкт пізнання, не тільки сфера активної діяльності наших вихованців, а й частина їх буття, взаємовідносин, всього ладу їх життя. Природа – величезної ваги виховний фактор, що накладає свій відбиток на весь характер педагогічного виховного процесу» [3]. Природа як світ, у якому дитина народжується, пізнає навколишню дійсність і саму себе, полегшує екологічну виховну роботу і водночас вдосконалює її, бо робить її багатшою, більш багатогранною. «Постійне спілкування з природою і взаємодія з нею стають істиною стороною виховного процесу...» [7].

У системі формування особистості, зокрема її фізичного, психічного й соціального розвитку, важливу роль відіграє соціальне успадкування. Механізм його дії має напівсвідомий характер. Діти, особливо дошкільного та молодшого шкільного віку, завжди копіюють когось, обирають взірцем для наслідування. Тому серед загальних методів виховання чільне місце посідає метод прикладу, який є особливо цінним при формуванні природоохоронного світогляду.

Сутність ідей екологічного виховання В.О.Сухомлинський вбачав у систематичному, терплячому, постійно тривалому впливі на розум дитини з метою, щоб та усвідомила і відчула «...себе як невід'ємну частину природи, здивувалася, навіть була вражена думкою, що людина до того часу сильна й могутня, поки вона вірний син матері-природи, що вміє берегти почуття вдячності за те, що вона

живе; поки вона діяльна клітина організму, що називається природа». З цього повинні починатися екологічна освіта й екологічне виховання підростаючого покоління [8].

Екологічні ідеї і традиції екологічного виховання, започатковані видатним педагогом, продовжують жити в сучасній школі і повноцінно використовуються вчителями. Та інакше й бути не може. Адже в більшості шкіл працюють учителі, які непохитно дотримуються і впроваджують у свою педагогічну практику принципи екологічного виховання.

Найважливішим джерелом розвитку своїх вихованців учителі вважають природу, оскільки серед природи, багатой на живі образи, легше думається, краще фантазується, швидше добираються слова з найточнішими відтінками [3].

У екологічній виховній системі В.Сухомлинського, яка базується на ідеї «гармонії природних впливів», ключовими факторами є Природа, Праця, Співпереживання, Творчість, Слово, Краса. З кожної «точки кристалізації» виходять умовні промені, які можна назвати напрямками формування екологічної свідомості школяра. Вони розкривають зміст, форми, методи і принципи екологічного впливу, який сприяє становленню екологічної свідомості і поведінки школярів. Промені не ізольовані, вони органічно поєднуються, проникаючи один в одного. Звернемося до суттєвої характеристики ідей екологічного виховання В. Сухомлинського, проникнемо через призму одного з компонентів системи «гармонії екологічних впливів – Природу» [4].

Ще зовсім недавно люди пишалися своїми перемогами над природою, а запаси природних багатств вважалися невичерпними. Але з часом з'ясувалося, що Земля не є вже такою багатою і тому її потрібно берегти і охороняти. А щоб берегти і охороняти природу, то потрібно ще з дитячих років виховувати у дітей любов до природи, потребу турбуватися про неї. Часто у засобах масової інформації можна почути, що у світі велика кризова екологічна ситуація. І дійсно, кризова ситуація триватиме до того часу, коли наше суспільство не поставить екологічне виховання на належний рівень на усіх рівнях, починаючи з дошкільного навчального закладу і завершуючи професійною освітою, а вчителі почнуть працювати, наслідуючи В.О.Сухомлинського [6].

Основною з передових ідей творення системи особистісних цінностей В.О.Сухомлинський вважає любов. Це – любов до природи, взаємоповага, моральне багатство, турбота і охорона всього живого. І тому В.О.Сухомлинський розвиває у своїх працях ідею виховання людини як певну константу у розв'язанні соціальних та особистісних проблем.

Слід відзначити у спадщині В.О.Сухомлинського й ідею практичного завдання-дослідження як засобу екологічного виховання школярів. Тут можна навести таке завдання – дослідження, як «Збережемо ялинки». Тисячі ялинок вирубують під Новий рік, але свято закінчується і їх викинуть на смітник. Як же захистити ці ялинки? Можна зробити різні композиції до Нового року, використовуючи тільки гілочки. А ще можна дати дітям завдання виростити ялинку самому. Така ідея досить красива і потребує незначних зусиль [8].

В.О.Сухомлинський, навчаючи дітей пізнавати природу, доходить висновку: чим більше діяльності, пов'язаної з активним пізнанням природи, тим глибшим і осмисленим стає бачення навколишнього світу. Діти поступово навчаються помічати навколо себе щодалі більше явищ, на які раніше не звертали уваги.

В Україні з давніх-давен вважали поганою ту людину, яка не посадила за своє життя ні дерева, ні квітів. А тому наші села потопають весною у квітучих садах, а хати стоять ціле літо і до пізньої осені у різнобарвних квітах. Цим завдячує Україна таким людям, як В.О.Сухомлинський. Бо посадити і виростити дерево – то не лише практична робота, це – диво народження нового життя, велика відповідальність за те, чи буде воно жити, чи ні.

Більшість сучасних освітян вказують на те, що особливе значення мають ідеї Сухомлинського для початкової школи, яка сьогодні розпочинає перехід до нового змісту і структури освіти. Вважаємо такий підхід штучно звуженим, оскільки ідеї екологічного виховання, постульовані видатним педагогом є актуальними і у вихованні учнів підліткового віку. Ефективність використання ідей Василя Сухомлинського полягає у тому, що вони допомагають формувати естетичні, практичні, екологічні, пізнавальні і моральні цінності у дітей – а відповідно до законів вікової психології найбільшої інтенсивності ці психологічні процеси становлення особистості набувають саме в підлітковому віці. Напрями екологічного виховання, започатковані Сухомлинським, також допомагають розширити уявлення дітей про явища неживої і живої природи, їх взаємозв'язки і взаємозалежності; вести спостереження краси і різноманітності природи рідного краю [9].

В.О.Сухомлинський дуже вмів у своїй роботі з дітьми поєднувати всі аспекти виховання. У його спадщині віднаходимо блискучі ідеї, багаті на конкретику характеристики кожного вікового періоду, починаючи від дошкільного віку і до юності. Педагогічне кредо вчителя – постійно вчити, допомагати і

спостерігати за життям своїх вихованців, розвивати їхні найкращі якості, а не фіксувати помилки і слабкість дітей («Сто порад вчителю»). У Концепції 12-річної школи сказано: «Школа – це простір життя дитини». І це дійсно так, бо який буде мікроклімат простору, така буде і вихована особистість.

Висновки. Гуманістичні ідеї В.О.Сухомлинського передбачають якнайповніше врахування природної основи дитини, а недооцінка цих основ зумовлює відчуження від органічного зв'язку з природним середовищем, послаблює зв'язок поколінь та вплив народної педагогіки. Тут основною є ідея відповідальності кожного за нормальне життя всіх.

Наше дослідження не вичерпує всіх аспектів аналізованої проблематики. Потребують подальшого вивчення питання екологічного виховання школярів, що поєднується з формуванням соціальної активності та громадянської свідомості.

Література

1. Артемова Л.В. Історія педагогіки України [Текст] : Підруч. для студ. вищ. пед. навч. закл. / Ред. Л.Л.Сісіна. – К. : Либідь, 2006. – 424 с.
2. Безносок О.О. В.О. Сухомлинський про відповідальність у науково-педагогічних дослідженнях [Текст] //Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г.Короленка. Сер. Педагогічні науки / Гол. ред. В.О.Пашенко. – Полтава : ПДПУ, 2005. – Вип. 5 (44). – С. 267-274.
3. Бех І. Моральна самосвідомість особистості як предмет педагогічних зусиль В.О.Сухомлинського [Текст] // Рідна школа, 2005. – № 12. – С. 13-15.
4. Василенко Г. Екологічна освіта та виховання.// Початкова школа.-2007.-№6.- С.6-8.
5. Гладюк Т.В. Ідеї формування екологічної культури молодших школярів у педагогічній спадщині В.Сухомлинського. // Наукові записи ТДПУ ім.В.Гнатюка: Педагогіка.- Тернопіль.2002.- Вип..5 – С.56-59.
6. Лавроненко О. Гуманізм як домінанта виховної системи Василя Сухомлинського [Текст] // Рідна школа, 2005. – № 1. – С. 9-11.
7. Руденко Л. Збагачення екологічного виховання скарбницею ідей В.О.Сухомлинського [Текст] // Рідна школа, 2005. – № 11. – С. 16-19.
8. Савченко О. Екологія дитинства: В.О.Сухомлинського і сучасна початкова школа// Початкова школа – 2000. – №11. С.1-4.
9. Хайруліна В. Відповідальність як умова вільного вибору особистості [Текст] // Початкова школа, 2005. – № 9. – С. 10-12.